
Brian Barry, *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*, preveli Lovorka Cesarec i Enes Kulenović, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006, xv + 463 str.

Multikulturalizam je u posljednje vrijeme postao vrlo raširena i popularna ideja u političkoj filozofiji. Privlačnost te ideje sastoji se u tome što pridaje veliku važnost razlikama između kulturnih grupa koje zajedno čine jednu jedinstvenu političku zajednicu. Budući da su, kako tvrde multikulturalisti, te razlike prilično velike i da se temelje na različitim vrijednostima kojima su različiti pripadnici kulturnih grupa posebno odani izgleda da liberalna načela koja su slijepa na te razlike ne mogu osigurati dovoljno slobode i jednakosti za pojedince unutar države. Pobornici multikulturalizma zbog toga predlažu politički program “politike različitosti” koji se temelji na posebnom tretmanu za različite kulturne grupe.

Brian Barry, jedan od vodećih suvremenih političkih filozofa, u svojoj knjizi *Kultura i jednakost* napada taj politički program argumentirajući da multikulturene politike nisu dobro osmišljene za promicanje slobode i jednakosti i da upravo provedba tih politika vodi do udaljavanja od samih tih vrijednosti. Barry zastupa upravo onu poziciju koju multikulturalisti napadaju, a to je egalitarni liberalizam čije su dvije glavne značajke jednakost šansi i jednaka građanska i politička prava neovisno o kulturnim, rasnim ili rodnim razlikama. Brian Barry ide i dalje, zagovarajući ono od čega se često ograđuju drugi zastupnici liberalizma, a to je univerzalni egalitarni liberalizam. Ako je egalitarni liberalizam najbolja dostupna politička teorija, što Barry tvrdi da jest, onda ona ne može biti ograničena na određeno geografsko područje sa svojim kulturnim i političkim nasljeđem kao što je to za zapadne demokracije prosvjetiteljstvo, francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina te američka Deklaracija nezavisnosti. Zastupajući tu ideju, Barry na nekoliko mjesta i izlazi iz okvira “oprezne” političke korektnosti. Tako, na primjer, kada govori o tome da su ismijavanje, izrugivanje i pogrda neodvojivi od prava na slobodu govora, osvrće se na vrlo pozitivnu ulogu Voltairea u prosvjetiteljstvu i komentira: “Sudbina Rushdieja, koji je prisiljen živjeti u tajnosti s ucijenjenom glavom, pokazuje nažalost da ćemo na islamski ekvivalent Voltairea još neko vrijeme pričekati” (str. 37).

Najprije je potrebno naglasiti da Barryjeva kritika nije upućena protiv multikulturalizma shvaćenog deskriptivno kao socio-kulturna različitost koja je činjenica mnogih suvremenih društava. Tako shvaćeni multikulturalizam je, u stvari, ono što se naziva pluralizam ili kulturni pluralizam. Njegova je kritika usmjerena protiv “politike različitosti” kao alternative liberalizmu koja kulturnu različitost uzima kao polazišnu točku i temeljnu

odrednicu svoje političke teorije, a čiji su najpoznatiji zastupnici Will Kymlicka, Iris Marion Young, Bikhu Parekh i Charles Taylor.

Barryjev obračun sa multikulturalistima započinje s onom vrijednošću za koju se smatra da su joj pojedinci najviše odani i koja je često najjasnija distinktivna značajka između kultura, a to je religija. Dva prigovora na koje on odgovara su: 1) liberalni prijedlog zanemaruje važnost religije u ljudskim životima; 2) prenošenje religije u privatnu sferu ne uspijeva zadovoljiti one čija mišljenja uključuju uvjerenje da religija mora imati javni izraz. Barryjev odgovor na prvi prigovor jest da je stvar suprotna. Upravo zato što je religija važna, treba naglasiti neutralnost države u odnosu prema njoj. Razlozi za to nalaze se u odgovoru na drugi prigovor. Odgovarajući na njega, Barry pokušava pokazati da bi vodeće svjetske religije zbog svojih nezemaljskih učenja trebale imati sklonost privatizaciji religije. Taj odgovor povlači i određenu interpretaciju religija, pa bi čak mogao i izaći iz okvira neutralnosti koju on brani. Bolji odgovor je onaj praktične naravi, da je zahtjev da religija uđe u javnu arenu često zahtjev da jedna religija uđe i kroji pravednost. Stvarne se religije ne mogu sve bezuvjetno braniti, jer će njihovi zahtjevi često dolaziti u sukob. Pitanje koje se tu postavlja jest je li liberalizam kulturno neutralan ako je nespojiv s uvjerenjima ili čak s cijelim religijskim sustavima koji zahtijevaju da religija bude u javnoj sferi? Barry je ovdje prilično oštar: "...apsurdno je misliti da kulturna neutralnost [liberalizma] znači to da ne smije postojati svjetonazor s kojim je u sukobu" (str. 32). Liberalizam je neutralan time što je pravičan; privatizacija religije osigurava jednak tretman, a upravo je jednak tretman ono što je pravično. Nadalje, upravo privatizacija religije i neutralnost javne sfere može pružiti pojedincima šansu da promijene mišljenje o svojoj religiji. Barry pod time podrazumijeva više od odsutnosti sankcija od otpadništva. U raspravi o grupnim pravima Barry će čak tvrditi da država mora pojedincima osigurati alternativu izlaska iz grupe, u što ulazi i klasifikacija troškova izlaza, pa bi to značilo da država može prisiliti grupu da nadoknadi nepravedne materijalne troškove koje pojedinac trpi zato što je izašao iz grupe.

Jedan od zahtjeva multikulturalizma je i taj da bi kulturne manjine trebale imati prava na izuzeća od zakona ako ih ti zakoni sprječavaju u vršenju nekih vjerskih ili običajnih praksi. Primjeri za to su npr. izuzeća Židova i muslimana od zakonske obveze ošamućivanja životinja prije klanja ili izuzeća Sikha od nošenja kaciga na motociklu zbog turbana kao i njihovo izuzeće od zakona koji zabranjuje nošenje oružja. Multikulturalisti to opravdavaju time što zakonske obveze imaju različite posljedice za različite vjerske običaje. Njihov je stav da ta činjenica povlači potrebu za posebnim tretmanom. Barryjev odgovor je da svaki zakon uvijek više pogađa jednu skupinu nego drugu, tako npr. pravedna distribucija više

pogađa one koji su nepravedno bogati. Poanta Barryjeva argumenta je u izjednačavanju preferencija i uvjerenja. Jednako kao što nije nepravedno da oni koji preferiraju prepeličja jaja i skupa vina zbog svojih preferencija nemaju pravo na veće prihode, pa ako si to ne mogu priuštiti, onda će promijeniti svoje preferencije, tako i oni koji ne smiju jesti meso po zakonu zaklanih životinja mogu biti vegetarijanci ili promijeniti uvjerenja. Barry ističe razliku između, s jedne strane, izbora nekih ljudi da ne jedu meso ili da ne voze motocikl koji proizlaze iz određenih uvjerenja i, s druge strane, uskraćivanja jednakih šansi nekoj skupini kao što bi bio slučaj da niti jedan Sikh ne smije voziti motocikl. U prvom slučaju je pojedincima dan skup jednakih mogućnosti koje oni odabiru na osnovi svojih uvjerenja, dok je u drugom slučaju taj skup sužen određenim pojedincima na osnovi njihove grupne pripadnosti, što je očito nepravedno. U pozadini ovog argumenta je činjenica da je postojanje mogućnosti objektivna stvar i da pojedince zbog njihovih uvjerenja ništa objektivno ne sprječava da iskoriste te mogućnosti. Ovdje bi se mogao pojaviti prigovor da ono što Barry tvrdi ide protiv izravne diskriminacije, ali dopušta prostor indirektnoj ili prikrivenoj diskriminaciji koja bi se mogla odraziti u tome da se indirektno pojedince diskriminira na osnovi njihovih kulturnih karakteristika, npr. pri zaposlenju. No Barryjev prijedlog treba shvatiti tako da se odnosi na zakone koji su javni i kao takvi se odnose na sve pojedince jednako. Poput zakona, i kriteriji za zapošljavanje trebaju prema svima biti jednaki u smislu da oni koji su jednako dobro kvalificirani da obavljaju posao imaju jednaku šansu da ga dobiju. To i jest jedan od aspekata jednakosti šansi. Ovdje također nema mjesta za pristup pravila i iznimki, karakteristike koje proizlaze iz kulture i koje očito ne ometaju obavljanje posla, ne mogu se prihvatiti kao osnova za diskriminaciju na radnom mjestu. "Ovdje nema interesa koji je vrijedan zaštite, nošenje rupca na posao ili turbana u školu ne predstavlja opasnost za javnost ili same pojedince, niti se može uvjerljivo reći kako utječe na efikasno funkcioniranje posla ili škole" (str. 71). No ipak, postoji vjerojatnost da će se pojaviti slučajevi u kojima su određene kulturne grupe upravo zbog svojih kulturnih karakteristika spriječene u obavljanju nekih zvanja, ali to ne mora nužno biti nepravedno. To se može opravdati jedino ako je zahtjev, koji pojedinac ne može ispuniti zbog svojih kulturnih običaja, uistinu nužan za uspješno obavljanje posla. Stajalište egalitarnog liberalizma, koje Barry zastupa, jest da pravednost zahtijeva jednaka prava i šanse, ali ne nužno i jednake ishode za sve skupine.

Prigovor koji je I. M. Young uputila liberalizmu jest da njegova načela jednakog tretmana potiču ideal asimilacije, što je u stvari tvrdnja da liberalizam poriče raznolikost. Pitanje je zašto je asimilacija nešto samo po sebi loše i koje raznolikosti liberalizam poriče? Barryjev odgovor na drugi dio pitanja jest da je prava količina raznolikosti ona koja nastaje kao rezul-

tat slobodnih izbora u okviru pravičnih institucija i liberalizam se upravo temelji na takvoj vrsti raznolikosti. Za razliku od te vrste raznolikosti, poticanje kulturnih raznolikosti može imati vrlo negativne posljedice. Barry smatra da posljedica može biti ta da grupe žive u paralelnim svjetovima što će zasigurno oslabiti njihovo međusobno razumijevanje, zajedničku suradnju i osjećaj povjerenja, a demokraciju Barry shvaća upravo kao politički sustav uzajamna pouzdanja i zajedničkih moralnih obveza. Što se tiče asimilacije njegovo je mišljenje da za egalitarni liberalizam, koji različite ljude tretira jednako, ona uopće nije potrebna. Barry asimilaciju definira kao spoj akulturacije (postajanje kulturno sličnim), identificiranja s većinskom skupinom i prihvaćanja od strane te skupine. Ta tri elementa ne znače da se pojedinac mora odreći svoje prijašnje kulture. Asimilacija može biti i aditivna u smislu da se novo kulturno članstvo može prihvatiti uz zadržavanje starog. No, iako Barry kreće od indiferentnog stava prema asimilaciji, očito je da ju smatra poželjnom, ako ne i nužnom, makar u aditivnom smislu. Naime, kritizirajući multikulturalistički koncept nacionalnosti koji je shvaćen kao čisto pravna koncepcija, na taj način da nacionalnost samo znači biti državljanin određene države, Barry nudi svoj koncept građanske nacionalnosti. Taj se koncept zasniva na osjećaju solidarnosti među građanima, njihovom shvaćanju zajedničkih ciljeva i stavovima koje građani imaju jedni prema drugima. Da bi se ti uvjeti ispunili mora doći do asimilacije ili barem akulturacije među građanima što Barry negira kao preduvjet. Ukoliko ti procesi nisu potrebni, nejasno je po čemu je njegov koncept nacionalnosti čvršći od multikulturalističkog prijedloga.

Barry svoju kritiku ne ograničava samo na multikulturaliste. Jednako tako kritizira i razne koncepcije liberalizma koje sebe definiraju kroz bezuvjetno poštivanje različitih kultura i time zastupaju neku vrstu kulturnog relativizma. Ovdje će se posebno na udaru kritike naći Kymlicka i Kukathas koji sebe nazivaju liberalima, a zastupaju “politiku različitosti” i veliki značaj daju grupnim pravima. Barry smatra da liberal mora biti liberal, a ne kameleon. Pridavanje značaja grupnim razlikama ide protiv liberalizma, jer je jedna od temeljnih implikacija liberalnog individualizma ta da grupa nema veću vrijednost od pojedinca. Liberalna načela ograničavaju moć grupe nad njezinim članovima bez obzira kojim vrijednostima ta grupa bila odana. Kritika da je tako shvaćeni liberalizam “slijep na razlike” za Barrya uopće nije nešto loše. Takva kritika po njemu može biti upućena samo od strane koja krši liberalna načela, a time i prava i interese osoba zato jer načini života koji su spojivi s liberalnim institucijama nisu tim institucijama ugroženi. Prema tome, jedini načini života koji se trebaju pozivati na vrijednost kulturne raznolikosti jesu oni koji nužno uključuju nepravične nejednakosti ili zahtijevaju ovlasti indoktrinacije i kontrole nespojive s liberalizmom kako bi se održali. Liberalizam nije teorija koja

se mora prilagođavati kulturnim razlikama, ona ima svoj kriterij kojeg čine liberalna načela i na osnovi toga treba procjenjivati pravednost grupnih ili političkih praksi. Na osnovi tih kriterija, neke se kulture može opravdano osuđivati, Barry čak kaže i prezirati, a to je u suprotnosti s kulturnim relativizmom. No univerzalnost liberalizma ne znači da on promiče kulturni imperijalizam. Kulturni imperijalizam bi se odnosio na sredstva kojima će se promovirati liberalna načela. Na žalost, Barry ne produbljuje tu raspravu koja bi trebala uključiti i pitanja međunarodne pravednosti, ali prilično je jasno da bi i ovdje njegov stav bio bipolaran za razliku od, primjerice, Rawsova gledišta koje prihvaća veći spektar prihvatljivih društvenih uređenja koji uključuje i ona koja nisu temeljena na liberalnim načelima.

Politički program multikulturalizma, osim što griješi u svojoj kritici liberalizma, jednako tako ima i krivu polazišnu točku. On kreće od pretpostavke da su distinktivni kulturni atributi određujuće obilježje svih skupina, a ta je pretpostavka pogrešna. Uz to što je pogrešna, njezina je posljedica zanemarivanje stvarnih uzroka obespravljenosti skupina. Vrlo često su ljudima uskraćena prava na temelju spola, boje kože ili seksualne orijentacije. Takve karakteristike ni na koji način ne ovise o kulturnim obilježjima. U mnogim slučajevima će pojedinci biti izloženi izravnoj diskriminaciji na osnovi vidljivih karakteristika, a ne na osnovi toga kojoj kulturnoj skupini pripadaju. Isto tako, razlike koje pogađaju ljude su socijalne razlike koje mogu biti velike i unutar iste kulturne skupine. Zato se svaka teorija koja za svoj cilj ima slobodu i jednakost među građanima treba baviti individualnim, a ne grupnim, pravima. Barryjev egalitarni liberalizam upravo te probleme uzima u obzir i da bi ih uspješno mogao riješiti zahtijeva "sljepoću" na kulturne razlike.

Ovaj prikaz obuhvatio je samo nekoliko aspekata vrlo opsežne Barryjeve knjige. Teme koje Barry u knjizi dotiče uključuju rasprave o socijalnoj pravednosti, meritokraciji, afirmativnoj akciji, obrazovnoj politici, višejezičnosti, religiji, nacionalnosti te manjinskim pravima u SAD-u, Kanadi i Velikoj Britaniji. Svaka od tih tema mogla bi otvoriti jednu zasebnu raspravu. Njegov je stav u svim tim temama u okvirima egalitarnog liberalizma koji mora biti univerzalan. Naravno, ostaje pitanje koje su posljedice shvaćanja liberalizma kao univerzalnog. Ako se univerzalni liberalizam temelji samo na načelu da nikome nigdje na svijetu ne bi smjela biti uskraćena zaštita od nepravednosti i tlačenja, onda je takav liberalizam prilično osiromašen. Iako se možemo složiti da bi to trebalo biti temeljno načelo u pitanjima međunarodne pravednosti, liberalizam, a pogotovo njegova egalitarna varijanta koju zastupa Barry, zahtijeva puno više. On pokriva određenu socijalnu politiku, distribuciju dobara i definiciju prava i sloboda za čije je provođenje ipak potrebno određeno povijesno i kulturno nasljeđe da se ono ne bi pretvorilo u kulturni imperijalizam. Ukoliko Barry pod univerzalnim liberalizmom smatra to da sve grupe u liberalno uređenim

državama moraju prihvatiti liberalna načela neovisno o njihovim kulturnim karakteristikama kao onog okvira unutar kojega su njihove prakse opravdane, onda nije potrebno pozivanje na univerzalizam, jer te države upravo imaju određeno povijesno i kulturno nasljeđe pogodno za razvoj liberalizma. U tom slučaju su dovoljni samo argumenti protiv suprotnih načela, a takvih u *Kulturi i jednakosti* ne nedostaje.

Kritika bi mogla biti upućena i tome da se Barryjeva argumentacija protiv političkog programa multikulturalizma na nekoliko mjesta može protumačiti i kao kritika svakog vrednovanja i očuvanja različitih kultura unutar države. Kulturne grupe se ne dijele samo na one liberalne i neliberalne. Upoznavanje drugih kultura, koje poštuju liberalna načela, preko npr. njihova umjetničkog izričaja ili upoznavanja njihove povijesti, može doprinijeti vrijednosti međusobne solidarnosti i poštivanja među građanima. Raspravljajući o javnom interesu u umjetnosti, Barryjev je stav da država treba financirati umjetnost samo kada su neke umjetničke djelatnosti vrlo visoke kvalitete i imaju vrijednost veću od one koju im daje tržište. Implikacija toga je da ukoliko određena manjina nije toliko velika da bi osigurala tržište ona bi, da bi se očuvala, morala prilagoditi nekim estetskim kriterijima domaćinske ili većinske kulture da bi pokazala svoju vrijednosti, a time bi izgubila distinktivne značajke svoje umjetničke prakse. Egalitarni liberalizam bi trebao neke stvari vrednovati i izvan njihove tržišne vrijednosti, kulturni pluralizam u pogledu umjetnosti bi mogao biti jedna od njih. I upravo tako shvaćeni pluralizam i jest jedna od vrednota modernih zapadnih društava.

Unatoč tim primjedbama, *Kultura i jednakost* prava je poslastica za liberale koji traže odgovor na kritiku da je liberalizam slijep na razlike. Ukratko, Barryjev odgovor glasi da to uopće nije loša strana liberalizma, već upravo suprotno. Takav liberalizam temelji se na individualnim pravima i može osigurati integritet pojedinca, dok je politički program multikulturalizma spreman činiti ustupke na račun tih prava da bi pridonio očuvanju razlike i grupnim pravima koji često mogu imati kobne posljedice. Tako, Brian Barry u predgovoru navodi da su ga na pisanje knjige navele privatne rasprave o “zadnjoj budalaštini ili zvjerstvu počinjenom negdje u svijetu, koje netko opravdava u ime multikulturalizma”. Cijela je knjiga prožeta lucidnom, zdravorazumskom argumentacijom, a osim kao dobrog teoretičara, Barryja prikazuje i kao duhovitog i zabavnog autora.

Nebojša Zelić

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet – Odsjek za filozofiju

Omladinska 14, HR-51000 Rijeka

nebojsaz@yahoo.com